ІСТОРИЧНІ МІКРОТОПОНІМИ МІСТА КИЄВА: ФУНКЦІЙНО-СЕМАНТИЧНІ ВИЯВИ

(на матеріалі мікротопонімів Кудрявець і Копирів кінець)

Алєксєєва Олександра Юріївна, студентка IV курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (групи УМЛб-1-21-4.0з.) спеціальності 035 Філологія Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

Науковий керівник: Вінтонів Т.М., кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови Факультету української філології, культури і мистецтва Київського столичного університету імені Бориса Грінченка.

У статті проаналізовано мікротопоніми через систему етимологічних, структурних та семантичних виявів. Проаналізовано виникнення топонімів та історичні передумови їхнього розвитку, визначено їх взаємозв'язки з іншими онімами; простежено закономірності впливу територіального розташування об'єктів на номінаційні процеси. Дослідження показує, що оніми Кудрявець, Копирів кінець мають історичне значення, які утворились способом трансонімізації.

Ключові слова: *топонімікон, топонім, урбанонім, годонім, мікротопонім, онім, антропонім, конотонім, оронім, гідронім, номінація, семантика, трансонімізація.*

Розділ ономастики, що вивчає історію походження, значення, функціонування найменувань географічних об'єктів називають топонімікою. «Топонімікон міста – це складова ономастичного простору, що характеризується вживанням найменувань на позначення міських, географічних та історичних об'єктів» (Савчук, 205: 106). Топонімія сучасного мегаполіса (міста) є відкритою системою, яка формувалася тривалий час. Топоніми історичного міста – це скарби, які зберігають цінну інформацію про наше минуле, традиції, мовні особливості, культуру і для мовознавців, і для істориків, і для географів. Найменування внутрішньоміських об'єктів – урбанонімів (від лат. – urbanus – місцевий і грец. – ὄνομα – ім'я) завжди було в колі зацікавленостей наукових інтересів філологів та істориків.

Урбаноніми, зокрема їхня частина мікротопоніми, – локальні географічні назви, що є носіями колективної ідентичності та важливими маркерами місцевої пам'яті. Попри численні дослідження, присвячені вивченню урбанонімії (О. Белей, Ю. Карпенко, І. Желєзняк, В. Лучик, Є. Степанов, Л. Тригуб, Н. Савчук, М. Вінтонів, Т. Вінтонів та інші), ціла низка онімів, пов'язаних із конкретною місцевістю м. Києва, неоднозначно потрактована в лінгвоукраїністиці.

Сьогодні залишається актуальним питання історичного збереження мовного портрету столиці. «Топоніми посідають важливе місце в будь-якій мові, оскільки зміна історичних епох, соціально-політичні перетворення в суспільстві

віддзеркалюються в мові крізь призму онімів, змінюючи своє семантико-культурологічне наповнення. Найменування міських топооб'єктів, тобто урбанонімія, значною мірою впливає на формування або коригування історичної пам'яті, творення нових знань про минуле, або спростування того, що вважали достовірним історичним фактом» (Вінтонів, Вінтонів, 2024: 21).

Мета роботи – проаналізувати мікротопоніми *Кудрявець, Копирів кінець* у контексті історичних топонімів міста Києва, з'ясувати принципи і мотиви номінації давніх годонімів міста.

Об'єктом вивчення є мікротопонім *Кудрявець, Копирів кінець* Шевченківського району міста Києва. Предмет аналізу – структура і семантика, способи номінації, соціально-функціональні вияви мікротопонімів *Кудрявець і Копирів кінець.*

«Мікротопонім – різновид топонімів як елемент систематизації власних назв за розміром іменованого денотата, назви об'єкта локального значення» (Саган, Саган, 2020).

Годоніми (від грец. ὁδός – шлях, дорога, вулиця, русло) – назви вулиць. Годоніми як мовні одиниці, що вживають у мовленні для найменування внутрішньоміських об'єктів, з'являються лише з виникненням та існуванням відповідних поселень.

Питання онімного середовища міста Києва так чи так проаналізовано в працях Л. Пономаренко і О. Різник (Пономаренко, Різник, 2003), О. Толочка (Толочко, 2000), І. Гирича (Гирич, 2017), І. Желєзняк (Желєзняк, 2013) та багато інших.

Ірина Желєзняк слушно зазначає: «Методика дослідження топонімії великого міста повинна базуватися, насамперед, на індивідуальному й груповому етимологічному вивченні назв, виявленні стратиграфічних зрізів та інших чинників, що впливають на процес назвоутворення урбанонімів» (Желєзняк, 2013: 10).

Мікротопонім *Кудрявець* – один із найбільших історичних районів Києва. На сьогодні наявні оніми: *Кудрявський міст*, гідронім *Кудрявець – струмок*, права притока Глибочиці. Годонім – *Кудрявський узвіз*, вулиця *Кудрявська*, компонент вулиці Бульварно-*Кудрявська*, оронім – *Кудрявська гора*, екскурсія *«Яскравий Кудрявець».*

Онім *Кудрявець* має цікаву історію, у топонімічному словнику: «*КУДРЯВЕЦЬ* – історична місцевість, річка, узгір'я, поселення в Шевченківському районі. Простягується обабіч вулиці Січових Стрільців, ‹…› прилягає до місцевостей Глибочиця, Кожум'яки. Лук'янівка, Солдатська слобідка і Старий Київ. Включає в себе місцевості Вознесенський яр ‹…›, Волова гора і Копирів кінець. *Струмок Кудрявець,* що має паралельну назву *Киянка*, починався біля Львівської площі, перетинав урочище Кожум'яки і впадав у р. Глибочицю – верхня течія цієї річки в деяких документах також позначена як *струмок Кудрявець*. Одна з перших згадок про *Кудрявець* припадає на 1559 рік, коли *Кудрявець* був придбаний Михайлівським Золотоверхим монастирем у шляхтича Андрія Янкевича, а в 1570 році частина Кудрявця передана у користування Микільському монастирю, у 1730 році низка садиб

на *Кудрявці* належала Софійському монастирю. У середині XVIII століття згадують *слобідки Нижній і Верхній Кудрявець,* а з кінця XVIII століття *слобідка Кудрявець* підпорядкована київському магістрату. Інтенсивну забудову *Кудрявця* розпочинають у 1830–1840-і роки, тоді ж сформувалася сучасна система вулиць. Нині на *Кудрявці* значною мірою збереглася забудова початку XX століття. На *Кудрявці* наявні *Кудрявські вулиця і узвіз,* таку ж назву до 1909 року мала нинішня Полтавська вулиця; були наявні також Бульварно-*Кудрявська вулиця* (Воровського) і *Кудрявський провулок* (тепер частина Кудрявської вулиці)» (Пономаренко, Різник, 2003: 36–37).

У монографії Ірини Желєзняк онім *Кудрявець* прокоментовано так: «вперше як *річка Кудрявецъ* назва фіксується в «Ревізії Київського замку» 1543–1548 рр. – «Młyn pod zamkiem na rzece *Kudrawc*e», в Описі Києва і Київського замку 1545 р. – «Подъ замкомъ на *речце Кудравцы* ставокъ и млынъ», 1552 р. в Описі Київського замку – «Подъ замкомъ на речце *Кудравцы* ставокъ и млынъ» ‹…›1666 р. – «У Киева ж на *рѢчке Кудрявце мельница*». ‹…› первісно Кудрявець займав лише частину Глибочицької долини нижче сучасного *Кудрявського провулка*; пізніше *Кудрявцем* називалася як сама Глибочиця, так і вся місцевість від верхів'я Глибочиці до старого міста, включаючи сучасний Вознесенський узвіз. Як урочище Кудрявець фігурує в документі 1539 р. 1558 р. – як земля *Кудрявская*, або *ниви Кудрявскіе* 1602 р., а річка та долина («на *рѢчкѢ Кудрявце* мельничные плотины»); 1699 р., яка пізніше (1727 р.) розрослася в слободу та «деревню» (1729–1731 рр). У середині XVIII ст. (фіксація 1766 р.) у цій місцевості в нижній частині сучасного Вознесенського узвозу існувала слобідка *Нижний Кудрявецъ*, а у верхній – *Вышній Кудрявецъ;* з 1781 р. відома лише слобода *Кудрявецъ* (вочевидь, Верхня). За документом 1785 р., річка «*Кудрявецъ,* она жъ и *Канава*, вершину имѢеть за городомъ Верхнимъ Кіевомъ, впадает между Кіево-Подольского селенія въ ДнѢпръ». ‹…..› М. Сементовський вважав, що назва *Кудрявець* походить від «своего волнистого положения, покрытого кустарниками и деревьями». Імовірніше, від укр. *кудрявий* 'пінливий (про рідину)' (Грінченко), укр. діал. *ку́дра* 'невеликий ставок'. Слід мати на увазі й лит. та лтськ. *kudra* 'болото, долина, яма з водою, невеликий став; острів лісу посеред поля, заросле озеро', що дехто з дослідників пояснює як балтійське запозичення у слов'янські мови. Пор. блр. *ку́дра* 'невелика водойма, в якій вода не висихає улітку' (Яшкін), пол. *kudra* 'невелике озеро' (Nitsche 196,)» (Желєзняк, 2013: 66–67). На нашу думку, онім *Кудрявець* має гідронімне походження. Найбільш продуктивний суфікс *-ець* свідчить про те, що належить апелятиву, від якого утворився гідронім. Так І. Желєзняк визначила походження топонімів такого типу: «Суфікс *-*ьсь* у деяких випадках належить апелятиву, від якого утворено гідронім, пор. *Живець, Сирець, Пробитець*. Це відбувається тоді, коли гідрооснова ідентична географічному терміну. Назви Кудрявець і Лукарець демонструють, очевидно, відад'єктивне гідронімне утворення на *ьсь;* для них відповідних географічних термінів не виявлено. Щодо останніх назв, можна говорити про гідронімний суфікс *-ець* ‹…..› гідроніми відад'єктивних основ утворено пізніше, але всі вони виникли в період продуктивності суфікса * *-ьсь,* який був досить тривалим» (Желєзняк, 2013: 51–52). Також дослідниця зазначає,

що київський регіон має невелику кількість гідронімів на *-*ьсь,* але можемо спостерігати різні типи утворень (Желєзняк, 2013). У словниках гідронім *Кудрявець* має паралельну конотативну назву *Киянка* (цікавим є те, що у працях Л. Пономаренко, О. Різник (Пономаренко, Різник, 2003) аналізований гідронім згадується як струмок, невеличка річка, а у І. Желєзняк (Желєзняк, 2013) – як річка *Кудрявець – Канава.* Саме народна назва має додаткове значення, передає суб'єктивне, емоційно-забарвлене ставлення до конотатів.

У роботі О. Ганшина, який перевіряв гіпотезу тотожності храму Святого Симеона та споруди київської церкви в Києві, можна знайти згадку, що, на думку дослідників, «біля Кудрявця, можливо, були Подільські ворота. Це підтверджено тим, що саме там упродовж XIX–XX ст. знайшли руїни давніх храмів, які пов'язують із літописними церквами Копирівого кінця» (Ганшин, 2022: 13).

Оскільки історія місцевості Кудрявець та Копирів кінець тісно переплетені, доречним розглянути їх цілісно.

У топонімічному словнику зазначено: «КОПИРІВ КІНЕЦЬ», історична місцевість на Кудрявці (Шевченківський район). Розташована в місці сходження вулиць Кудрявської, Петрівської, Смирнова-Ласточкіна, Киянівського і Несторівського провулків. Прилягає до місцевостей Волова гора, Кожум'яки і Старий Київ. Відомий з 1121 року. У XI – на початку XII століття – посад. За доби Київської Русі неодноразово руйнувався внаслідок князівських міжусобиць. Наприклад, у XII столітті Копирів кінець був резиденцією київського князя Святослава Всеволодовича (так званий Новий двір). Припинив існування після навали військ хана Батия (1240 рік). Нове освоєння цієї місцевості як житлового і ділового району припадає на початок XVIII століття, коли споруджено церкву Вознесіння (1718–1879 роки; наново збудована в 2001–2002 роках) і почала формуватися сучасна мережа вулиць і провулків» (Пономаренко, Різник, 2003: 35).

У роботі О. Саган та Г. Саган про київські синагоги навели можливе походження назви «Копирів»: «...ймовірно, тюркського походження й означає – «пихатий», «бундючний» або «заможний», «багатий». Так могли називати представників хозаро-єврейського купецтва, що розбагатіли на транзитних торговельних операціях, на продажі арабського срібла, хутра та рабів. Ймовірно, що «Копирів кінець» від самого початку був заснований як місце проживання єврейської громади» (Саган, Саган, 2020: 168).

У словнику І. Желєзняк про походження оніма Копирів кінець наголошено: «українській антропонімії відоме ім'я Копець (1565 р.), від якого міг утворитися мікротопонім *Копці*. Околиці давнього Києва зазвичай не називалися кінцями, відомі лише *Копыревъ конецъ* та значно пізніше *Бискупь конецъ* («у мѣстѣ Кіевском у Бискупє концу»)» (Желєзняк, 2013: 60).

Також зазначено, що «кінцями називалися райони Новгорода Великого та Пскова, наприклад, Киршин конец, Зыков Конец тощо. Такі давні східнослов'янські міста, як Галич, Львів, Чернігів, Володимир (Волинський), Переяслав та ін., поділу на кінці не знали. Другий компонент назви Копыревъ конецъ не характерний для давньої території Середньої Наддніпрянщини.

У давньоруській мові слово коньць означало частину міста, в українській мові слово з таким значенням відсутнє» (Желєзняк, 2013: 61).

На додаток, до походження першої частини назви М.І.Петров пов'язував її зі «словом *копати*, пояснюючи тим, що верхня частина Копирева кінця була прокопана, оброблена штучно» (Желєзняк, 2013: 61). Але таке пояснення не знайшло ґрунтовного підтвердження і тому автор словника більше дотримується версії, що пішло від «імені *Копыря* (1550 р.), *‹.....› Матвѣй Копыринъ* (тагильський селянин, 1684 р.), *Иван Копырин* (архангелогородець, 1738 р.), *Копыркин* (1976 р.). Останнє прізвище засвідчене в Києві, проте його носій повідомив, що він родом із Катеринобурзької області Росії, там народилися також його батько й дід. Ім'я *Копырь* відбите й у назві пустища *Копырева* (1685 р.) у Новгородській землі. Антропонім *Копырь* або *Копыря* за походженням належить, очевидно, до фіно-угорського ономастикону; його можна пов'язувати з комі *копыра* 'нахилений, похилений, схилений', що має надійні відповідники в пермських мовах. *‹.....› назва Копиревъ конецъ* утворена, на думку автора, за моделлю новгородських мікротопонімів на означення району міста, у складі якого є топографічний термін конецъ з виразно північною і північно-західною локалізацією. Антропонім, посесивна форма на *– ев-* якого є складовою частиною мікротопоніма, вказує на той самий ареал. На жаль, особа Копирі, ім'ям якого названо цілий район давнього Києва, назавжди лишиться для нас загадкою» (Желєзняк, 2013: 61–62).

Дослідник О. Ганшин у своїй перевірці про церкви зазначає, що перша згадка про Копирів кінець міститься в статті Київського літопису за Іпатіївським списком під 1121 р., але конкретики про нього майже немає: «заложи цр҃кви ст҃го Ивана въ Копъыревѣ конци». Тобто за цими даними ми можемо припустити, що Копирів кінець був місцем, де могли «заложити» церкву Святого Іоанна.

Наступний запис про Копирів кінець під 1140 р. того ж джерела зазначав, що Всеволод Ольгович їхав з Вишгорода до Києва десь поблизу або навіть через саму місцевість: «Поиде Всеволодъ ѠЛговичь из Въишегорода къ Кыевоу. изрѧдивъ полкы и пришедъ ста оу города в Копъыревѣ конци и нача зажигати дворы иже соуть предъ городомъ в Копъыревѣ кончи» (Ганшин, 2022: 12).

О. Ганшин також звертає увагу на те, що у літописних згадках про Копирів кінець ми неодноразово бачимо відомості про монастир Св. Симеона. За Іпатіївською та Лаврентіївською редакціями Київського літопису, його згадали під 1147 р. із зазначенням, куди саме везли тіло князя Ігоря Ольговича: «и везе на конець града в манастъырь ст҃моу Семеwноу бѣ бо манастъырь w҃ц҃а его и дѣда еѓ Ст҃ослава тамо положи-ша»; «и везе и к ст҃ому Симеwну и тамо и положиша».

А трьома роками пізніше стаття повідомляє, що князь Святослав Ольгович переніс поховання убієнного брата до терема біля Спасо-Преображенської церкви в Чернігові: «Ст҃ославъ ѠЛговичь перенесе мощи брата своего Игорѧ w҃ ст҃го Семена ис Копъырева конца в Черниговъ и положиша оу ст҃го Сп҃са в теремѣ» (Ганшин, 2022: 12–13).

Останньою хронологічною згадкою про «Копирів кінець була розповідь про похід Романа Мстиславовича на Київ у статті Галицько-Волинського

літопису за Лаврентіївським списком під 1202 р: «И wтвориша ємy Къıѧне ворота Подольскаѧ в Копъıревѣ конци и въѣха в Подольє». Набуло складності питання стосовно локалізації місцевості Копирів кінець. Аналізуючи вже отримані записи з літописів, Л. Похилевич спробував пов'язати їх та знайдені в районі Кудрявця археологічні матеріали. З ним, ймовірно, погодився П. Лашкарьов, який зробив розкопки у 1878 р. фундаменту руїн, і хоч ніяких конкретних даних про храм не зібрав, але додав ваги своєю знахідкою версії розв'язання проблеми локалізації Копирівого кінця (а саме на Кудрявці). М. Петров теж уважав слушною локалізацію літописного Копирівого кінця саме на Кудрявській горі, зробивши вже свої розкопки фундаменту невідомого храму, який його попередники вважали, що це були руїни церкви монастиря Св. Симеона» (Ганшин, 2022: 13–16).

О. Ганшин також вважає, що орієнтуючись на скупчення фундаментів давніх церков «біля давнього граду є частиною Копирівого кінця. Очевидно, це і було місце, де війська князя Всеволода Ольговича «нача зажигати дворъı иже соуть предъ городомъ» (Ганшин, 2022: 18).

У висновку, межами Копирівого кінця, на думку О. Толочка, стала думка про існування в цих межах «великого житлового масиву, який починався одразу за Жидівськими (Львівськими) воротами й тягнувся вздовж гірського плато в напрямку Глибочицького узвозу, охоплював територію мисоподібного плато вздовж Вознесенського, Кудрявського схилів та району вул. Обсерваторної. Крім того, автор статті додав, що за його баченням і дослідженнями, Копирів кінець не обмежувався щільною забудовою району сучасного Кудрявця, а я гнувся гірським плато до того місця, де нині стоїть Кирилівський храм» (Ганшин, 2022: 20).

Отже, оніми *Кудрявець, Копирів кінець* мають історичне значення. Різні денотати ідентифікують *мікротопонім Кудрявець (земля Кудрявська, «ниви Кудрявскіе»), гідронім, Кудрявський міст, годоніми Кудрявський узвіз, вулиця Кудрявська, компонент вулиця Бульварно-Кудрявська, ороніма Кудрявська гора*, а також мікротопонім *Копирів кінець*, які утворились способом трансонімізації. Саме зазначені місцевості з цими мікротопонімами є важливою частиною нашої історії, пам'яті та культури. Наше завдання полягає в тому, щоб зберегти інформацію про цю місцевість, відновити історичну значимість топонімії Києва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вінтонів М., Вінтонів Т. Семантика і структура мікротопонімів міста Києва (на матеріалах історичних онімів Пріорка, Кристерова гірка, Кинь-Грусть). *Закарпатські філологічні студії*. 2024. Випуск 35. С. 21–25.
2. Гирич І. Околиці історичного Києва. Київ: Либідь, 2017. 80 с.
3. Ганшин О. Перевірка гіпотези щодо тотожності храму літописного монастиря святого симеона та споруди кирилівської церкви Києва на підставі аналізу давніх писемних джерел. Спостереження щодо пам'яток Кудрявця та меж Копирівого Кінця. *Сіверянський літопис*. 2022. № 5–6. С. 7–22.

4. Желєзняк І. Київський топонімікон / відп. ред. В. Шульгач. Київ: Видавничий дім «Кий», 2013. 224 с.

5. Лучик В. Етимологічний словник топонімів України. Київ: ВЦ «Академія», 2014. 544 с.

6. Пономаренко Л., Різник О. Короткий топонімічний довідник. Київ: Павлім, 2003. 124 с.

7. Савчук Н. Мотивація топонімікону міста Києва. *Філологічний часопис*. 2015. Вип. 1. С. 106–113.

8. Саган Г., Саган О. Історія церкви. Київські синагоги в соціокультурному просторі єврейської громади міста: історія та сьогодення. *Człowiek, etnos, naród w historii świata: Monografia zbiorowa. Międzynarodowe konsorcium naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra,* Варшава-Париж, 2020. С. 167–182.

9. Толочко О. Замітки з історичної топографії домонгольського Києва. *Киевская старина*. 2000. № 6 (336).

10. Янчишина Я. Сутність поняття «мікротопонім» в українській та зарубіжній ономастиці. *Perspectivites of world science and education. Abstracts of X international scientific and practical conference June 17-19*. Osaka. 2020. С. 551–558.

REFERENCE

1. Vintoniv M., Vintoniv T. Semantyka i struktura mikrotoponimiv mista Kyieva (na materialakh istorychnykh onimiv Priorka, Krysterova hirka, Kyn-Hrust). *Zakarpatski filolohichni studii*. 2024. Vypusk 35. S. 21–25.

2. Hyrych I. Okolytsi istorychnoho Kyieva. Kyiv: Lybid, 2017. 80 s.

3. Hanshyn O. Perevirka hipotezy shchodo totozhnosti khramu litopysnoho monastyria sviatoho symeona ta sporudy kyrylivskoi tserkvy Kyieva na pidstavi analizu davnikh pysemnykh dzherel. Sposterezhennia shchodo pamiatok Kudriavtsia ta mezh Kopyrivoho Kintsia. *Siverianskyi litopys*. 2022. № 5–6. S. 7–22.

4. Zheliezniak I. Kyivskyi toponimikon / vidp. red. V. Shulhach. Kyiv: Vydavnychyi dim «Kyi», 2013. 224 s.

5. Luchyk V. Etymolohichnyi slovnyk toponimiv Ukrainy. Kyiv: VTs «Akademiia», 2014. 544 s.

6. Ponomarenko L., Riznyk O. Korotkyi toponimichnyi dovidnyk. Kyiv: Pavlim, 2003. 124 s.

7. Savchuk N. Motyvatsiia toponimikonu mista Kyieva. *Filolohichnyi chasopys.* 2015. Vyp. 1. S. 106–113.

8. Sahan H., Sahan O. Istoriia tserkvy. Kyivski synahohy v sotsiokulturnomu prostori yevreiskoi hromady mista: istoriia ta sohodennia. *Człowiek, etnos, naród w historii świata: Monografia zbiorowa. Międzynarodowe konsorcium naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra*. Varshava-Paryzh, 2020. S. 167–182.

9. Tolochko O. Zamitky z istorychnoi topohrafii domonholskoho Kyieva. *Kyievskaia staryna*. 2000. № 6 (336).

10. Yanchyshyna Ya. Sutnist poniattia «mikrotoponim» v ukrainskii ta zarubizhnii onomastytsi. *Perspectivites of world science and education. Abstracts*

of X international scientific and practical conference June 17-19. Osaka. 2020. S. 551–558.